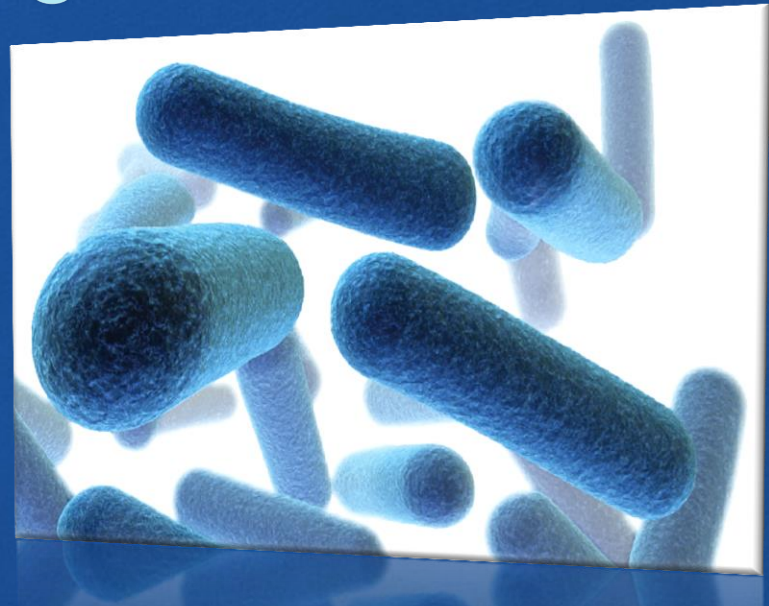
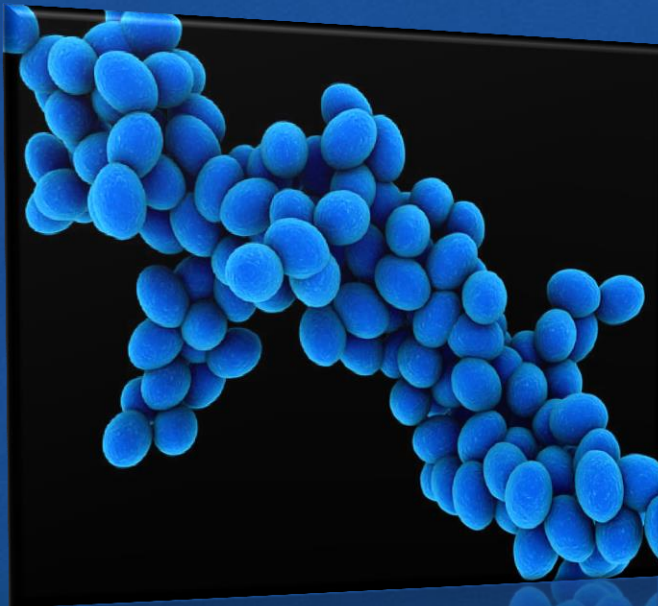

Đại cương về Vi khuẩn

PGS. TS. *Cao Minh Nga*

BM Vi sinh - Khoa Y - ĐH Y Dược TP. HCM

Nội dung

- I. MỞ ĐẦU**
- II. LỊCH SỬ, ĐỐI TƯỢNG NGHIÊN CỨU CỦA VI SINH HỌC**
- III. HÌNH THÁI VÀ CẤU TRÚC TẾ BÀO VI KHUẨN**
- IV. SỰ PHÁT TRIỂN CỦA VI KHUẨN**
- V. PHÂN LOẠI VI KHUẨN**

I. Mở đầu

∞ Đặc điểm chung của vi sinh vật:

1. Kích thước nhỏ bé: μm , nm $\rightarrow$ diện tích bề mặt $\uparrow\uparrow\uparrow$
2. Hấp thu nhiều, chuyển hóa nhanh
3. Sinh trưởng nhanh, phát triển mạnh

VD: VK *Escherichia coli*: 20 phút/1 thế hệ

4. Năng lực thích ứng mạnh, dễ phát sinh biến dị
5. Phân bố rộng, chủng loại nhiều (0,1 triệu loài),

I. Mở đầu (tt)

Vai trò của VSV

- ❧ Vai trò trong 2 chu trình carbon và nitơ
- ❧ Cố định đạm vô cơ → hữu cơ
- ❧ VK thường trú (normal flora) trên da và khoang cơ thể
- ❧ Sinh ra chất kháng khuẩn → đấu tranh sinh tồn
- ❧ Sản xuất vaccin và huyết thanh miễn dịch
- ❧ Lên men / Vi sinh thực phẩm
- ❧ Nghiên cứu di truyền phân tử

I. Mở đầu (tt)

*** Tác hại của VSV:**

- gây bệnh nhiễm trùng cho người, ĐV, TV**
- gây hư hao hoặc biến chất lương thực, thực phẩm, nguyên liệu, ...**
- chiến tranh VSV**

I. Mở đầu (tt)

Vị trí của VSV trong sinh giới:	Phân loại sinh vật
Theo R. H. Whittaker (1969):	5 giới
Theo Trần Thế Tương (1979):	6 giới và 3 nhóm giới

I. Mở đầu (tt)

Phân loại sinh vật theo R. H. Whittaker (1969): 5 giới

1. *Giới tiền hạt* (Procaryotae): nhân không có màng bao quanh
VSV quang tổng hợp (Tảo lam - lục)
Vi khuẩn (kể cả VK nguyên thủy - Rickettsiae, Chlamydiae, Mycoplasma)
2. *Giới protista* (Protozoa): *Vi tảo* (microscopic algae)
3. *Giới nấm* (Fungi): *Nấm mốc* (molds),
Nấm men (yeasts),
Nấm (mushrooms)
4. *Giới thực vật*
5. *Giới động vật*

I. Mở đầu (tt)

Phân loại SV theo Trần Thế Tương (1979): 6 giới & 3 nhóm giới

I - Nhóm giới Sinh vật phi bào (chưa có cấu trúc tế bào)

1. Giới Virus

II - Nhóm giới Sinh vật nhân nguyên thủy

2. Giới Vi khuẩn

3. Giới Vi khuẩn lam (hay tảo lam)

III - Nhóm giới Sinh vật nhân thật

4. Giới Thực vật

5. Giới Nấm

6. Giới Động vật

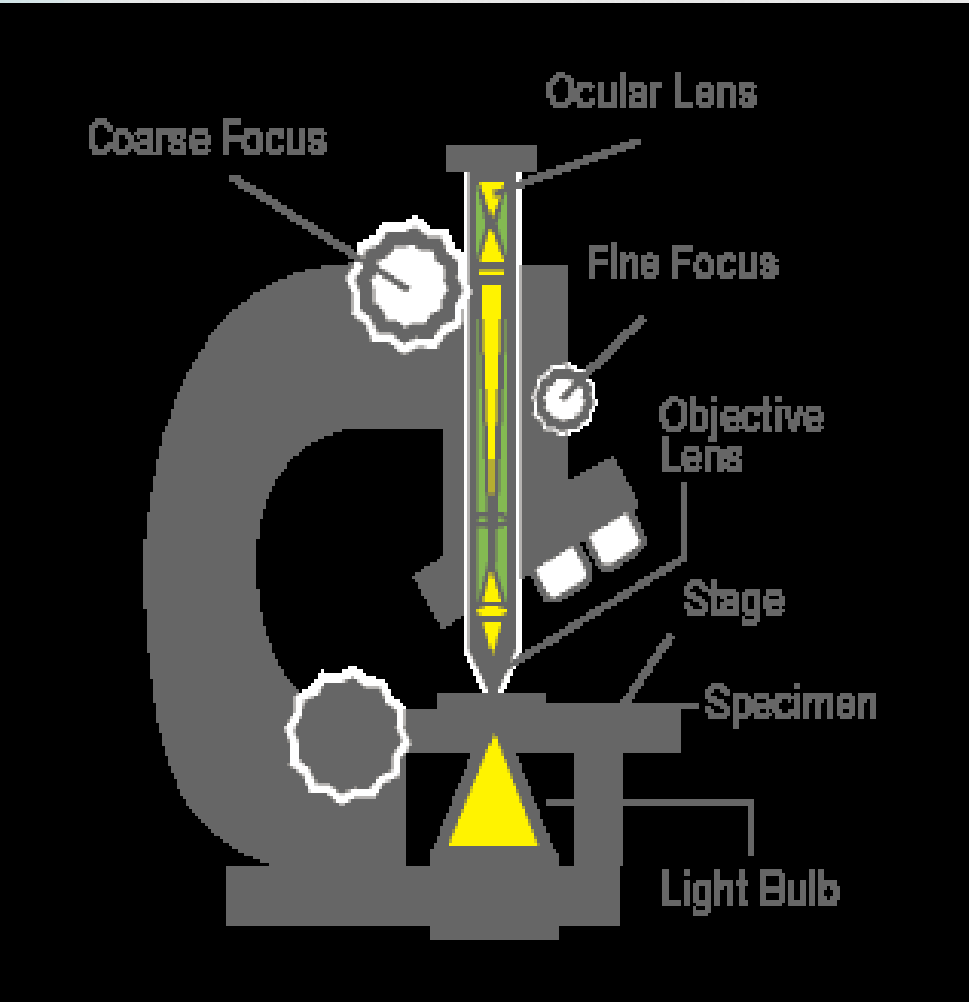

II. Lịch sử, đối tượng nghiên cứu của vi sinh học

* Lịch sử nghiên cứu vi sinh học

- **Cổ xưa:**
  - VSV có lợi
  - VSV gây bệnh truyền nhiễm
- **Antoni van Leeuwenhoek (1632 –1723)**
- **Louis Pasteur (1822-1895)**
- **Robert Koch (1843-1910)**
- **Alexandre Yersin (1863-1943)**

1673: kính hiển vi được giới thiệu cho Hoàng Gia Anh

Antoni van Leeuwenhoek
(1632-1723) - người Hà Lan

❧ 1854: Lên men

❧ 1864: phân nhóm VK ái khí & kỵ khí.

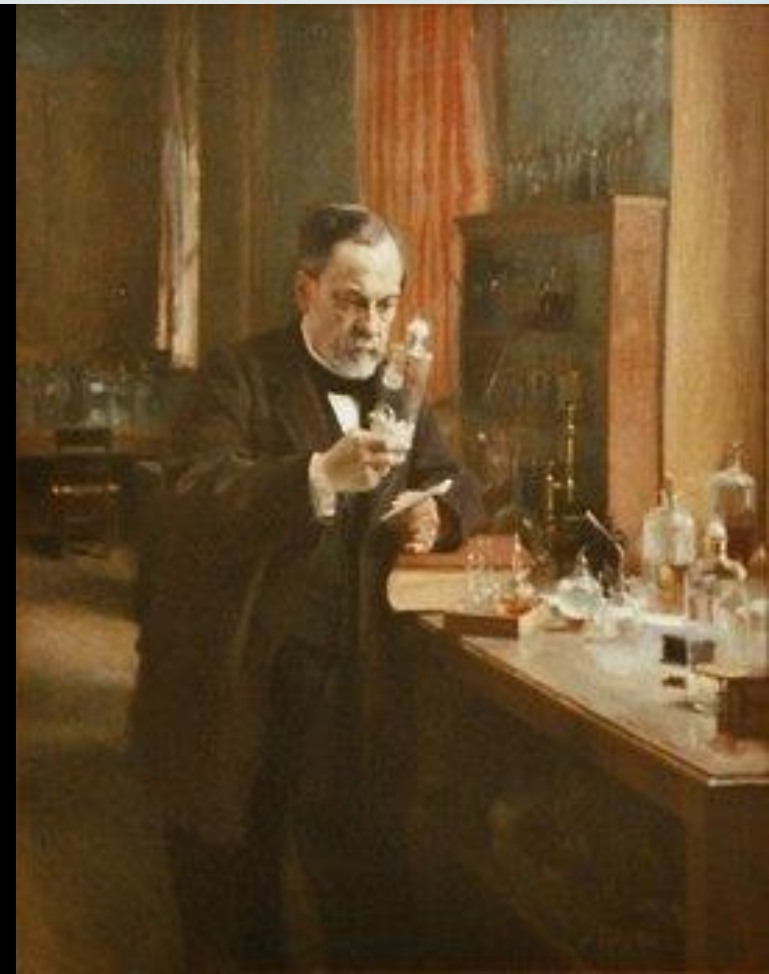
❧ 1878- 1880: khẳng định các bệnh truyền nhiễm ở người và ĐV là do các

VSV gây nên: 3 chủng VK:

- liên cầu khuẩn (*streptococcus*),
- tụ cầu khuẩn (*staphylococcus*)
- phế cầu khuẩn (*pneumococcus*)

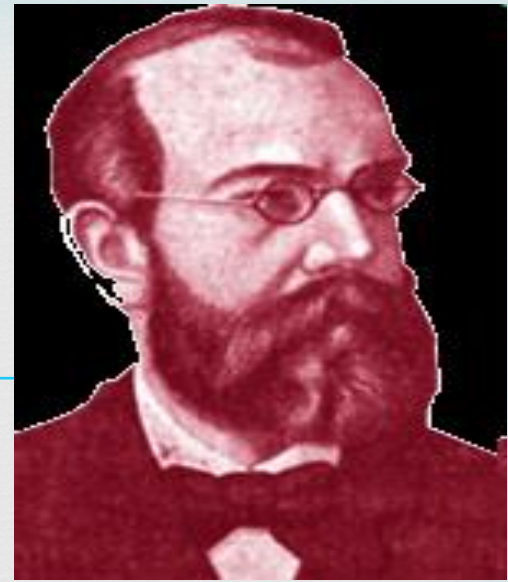
❧ Phương pháp khử trùng Pasteur

❧ 1885: Vaccine dại

Louis Pasteur (1822-1895)

Robert Koch (1843-1910)

-
- 1876: phát hiện trực khuẩn than
(*Bacillus anthracis*)
  - 1878: phát hiện các VK gây nhiễm vết thương
  - 1882: phân lập được VK lao (*M. tuberculosis*)
  - 1884: phân lập được VK tả (*V. cholerae*) → Học thuyết về xác định căn nguyên gây nhiễm trùng (Định đề Koch)
  - 1890: cách sử dụng phản ứng tuberculin và hiện tượng dị ứng lao.

Alexandre Yersin (1863-1943)

(Tên đầy đủ Alexandre-Émile-John Yersin)

- Là học trò của L. Pasteur
- Phát hiện vi khuẩn dịch hạch
(vi khuẩn *Yersinia pestis*)
- Là Hiệu trưởng đầu tiên
của Trường Đại học Y Dược Hà Nội

II. Lịch sử, đối tượng nghiên cứu của vi sinh học (tt)

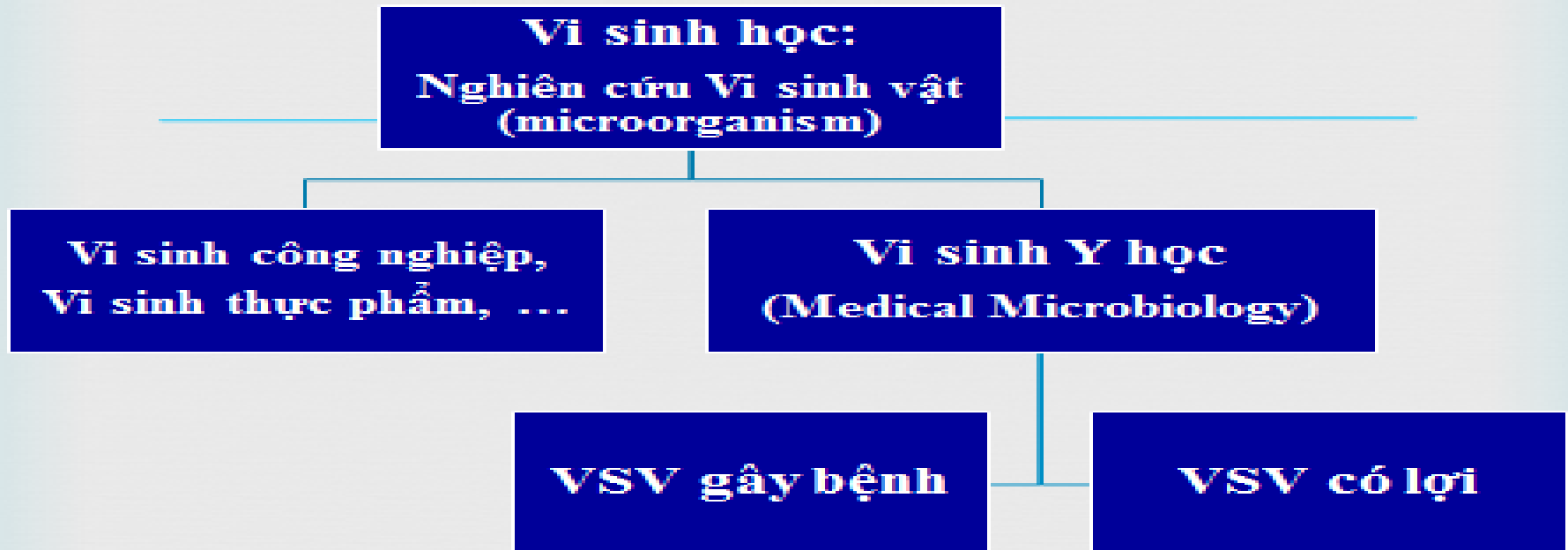
☞ Đối tượng nghiên cứu của vi sinh học

II. Lịch sử, đối tượng nghiên cứu của vi sinh học (tt)

☞ Đối tượng nghiên cứu của vi sinh học (tt)

III. Hình thái và cấu trúc tế bào vi khuẩn

* Kích thước $\approx 0,1 - 20\mu\text{m}$,

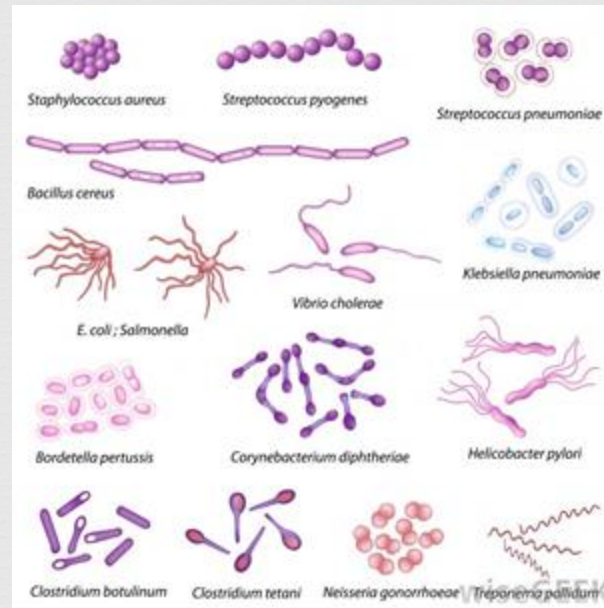
* Hình dạng khác nhau:

-hình cầu (coccus),

-hình cong (curve),

-hình xoắn (spiral)

-hình que (bacillus).

* Hình dạng đặc trưng, tính chất bắt màu nhuộm Gram của VK

→ Phân loại & định danh

III. Hình thái và cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

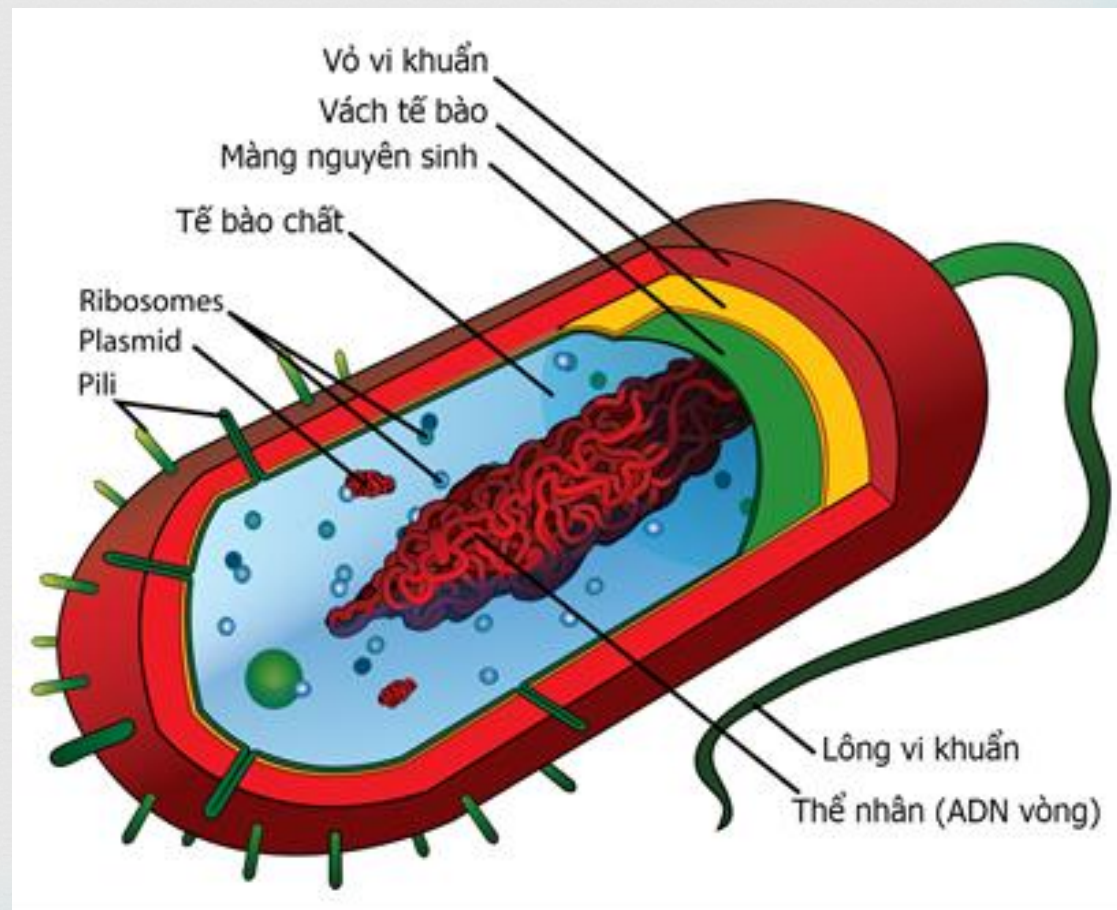
- Hình dạng ≠: * (*Stella*), □ (1981), Δ (1986).
- Ngoại lệ:
  - + tính đa hình: *Mycoplasma*
do không có vách TB, chỉ có màng bào tương
thay đổi hình dạng trong một nuôi cấy thuần.
  - + trong nuôi cấy già: (nuôi cấy từ 24-48h)
TB VK nhỏ hơn, có dạng bất thường.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn

Tế bào VK có hai cấu trúc chính:

- màng tế bào ở ngoài
- các cấu trúc bên trong tế bào.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

- **Màng tế bào (cell envelope), gồm có.**
    - **Màng nguyên sinh (cytoplasmic membrane)**
      - + là màng bao quanh bào tương TB VK
      - + ở phía trong của vách TB VK
      - + cấu tạo bởi protein, phospholipid nhưng (-) sterol.
Phospholipid tạo thành lớp đôi gắn protein.
      - + Chức năng: tổng hợp và sản xuất vách tế bào, hô hấp, bài tiết enzym và độc tố ngoại bào, hấp thu chất dinh dưỡng bằng cơ chế vận chuyển tích cực.
- Màng nguyên sinh có khả năng chọn lọc thẩm thấu.**

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

- **Màng tế bào (cell envelope), gồm có.**
  - ***Màng nguyên sinh (cytoplasmic membrane) (tt)***
Bị tác động bởi:
    - + **kháng sinh tác động lên màng → diệt VK.**
    - + **Chất tẩy ưa nước và lipid → diệt VK.**
    - + **kháng sinh nhóm polymyxin cấu trúc giống chất tẩy.**
    - + **kháng sinh ngăn cản tổng hợp màng (Nalidixic acid, Novobiocin).**

Hợp chất mang ion giúp cation khuếch tán nhanh qua màng.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

- **Màng tế bào (cell envelope), gồm có:**
    - *Màng nguyên sinh (cytoplasmic membrane)*
      - Mesosomes (mạc thể):**
        - + là cấu trúc màng trong TB, tạo nếp gấp màng nguyên sinh.
        - + thường gặp hơn ở VK Gram (+).
        - + Mesosome có ở các điểm phân chia TB VK Gram dương
- tham gia phân chia nhiễm sắc thể
- + có chức năng hô hấp và biến dưỡng tế bào.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

- **Màng tế bào (cell envelope), gồm có:**
  - *Màng nguyên sinh (cytoplasmic membrane)*
  - *Vách tế bào (cell wall)*
    - + là lớp vỏ ngoài cứng và chắc → VK có hình dạng nhất định.
    - + không có ở VK Mycoplasma.
    - + vách VK Gram (+): nhiều lớp peptidoglycan.
các acid teichoic, acid teichuronic và protein
lớp ngoài cùng: kháng nguyên thân đặc hiệu

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

- *Vách tế bào (cell wall)* - Vách VK Gram (-):

+ chỉ có 1 lớp peptidoglycan

→ mỏng hơn vách VK Gram (+) và dễ bị các lực cơ học phá vỡ.

+ có thêm 1 màng chứa: lipopolysaccharides, phospholipid, protein và lipoprotein

+ Lipopolysaccharides = “nội độc tố” (endotoxin)

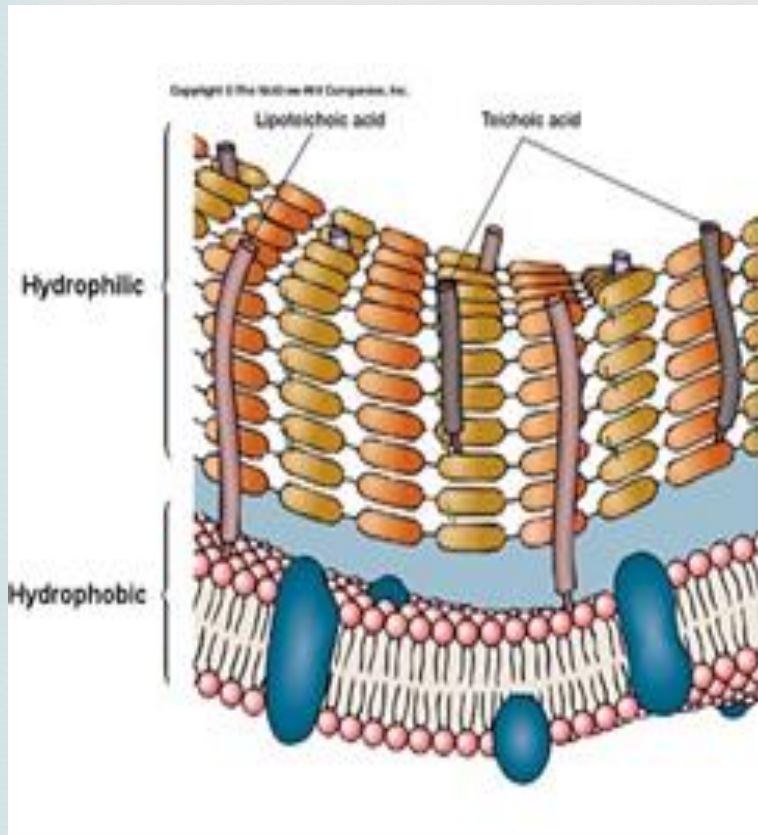
→ khả năng gây bệnh của VK Gram (-).

+ Polysaccharides: quyết định tính đặc hiệu kháng nguyên,

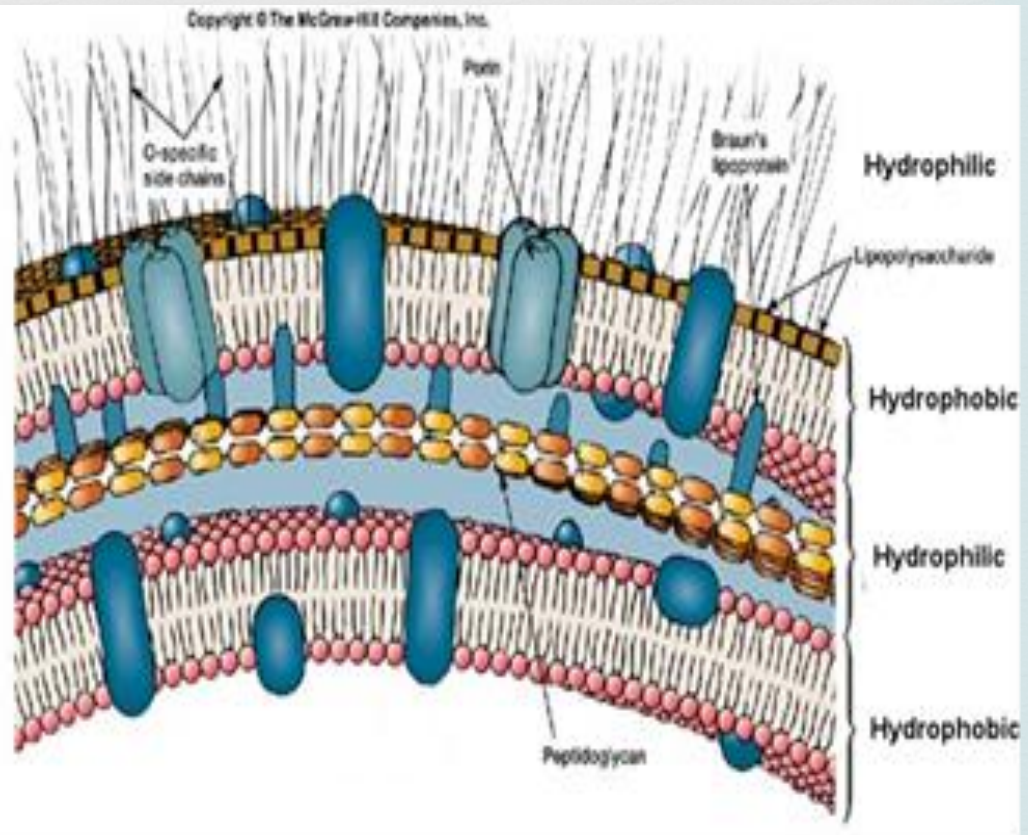
+ Protein: quyết định tính sinh miễn dịch.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

Cấu trúc vách vi khuẩn Gram dương

Cấu trúc vách vi khuẩn Gram âm

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

☞ **Màng tế bào (cell envelope), gồm có:**

- *Màng nguyên sinh (cytoplasmic membrane)*
- *Vách tế bào (cell wall)*
- *Vỏ vi khuẩn (capsule): có ở 1 số VK*

+ bao quanh TB VK và có ranh giới rõ rệt.

+ là polysaccharides → phân biệt VSV trong cùng loài

+ là yếu tố quan trọng quyết định độc tính do giúp VK

thoát khỏi sự bảo vệ của ký chủ

bám dính vào tế bào ký chủ.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

∞ **Màng tế bào (cell envelope), gồm có (tt):**

- ***Lớp nhớt (slime layer) và biofilm: có ở 1 số VK***

+ là lớp nhớt ngoại bào, mỏng hơn vỏ và không bám chắc vào vách TB.

+ tạo thành từ phức hợp polysaccharides (glycocalyx), bảo vệ TB khỏi bị khô giúp thu nhận chất dinh dưỡng gần TB.

+ Có thể tác động như một yếu tố độc lực khi tạo lớp biofilm.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

∞ Màng tế bào (cell envelope), gồm có (tt):

Lông (*flagella*): VK có thể có 1 hay nhiều lông quanh thân

- là những sợi trên bề mặt TB, dạng xoắn,
- thành phần: protein, flagellin.
- giúp VK chuyển động,
- quan sát được dưới KHV quang học
- phát hiện: quan sát sự di động trong huyền dịch VK hoặc sự mọc lan trên môi trường đặc.
- Tính chất kháng nguyên lông → dùng để phân biệt và định danh các dòng VK *Salmonella* spp.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

∞ **Màng tế bào (cell envelope), gồm có (tt):**

∞ ***Lông tơ (fimbriae, pili):* có ở 1 số VK**

- + là lông tơ mỏng như tóc, phủ trên bề mặt nhiều loài VK
- + ngắn hơn lông, nhỏ bằng $\frac{1}{2}$ kích thước của lông
- + được tạo thành bởi các protein gọi là pillin.
- + là yếu tố độc lực, giúp VK bám dính vào TB.

* Pili giới tính hay pili F (Fertility).

- + chỉ có ở VK đực, mỗi VK có 1 pili giới tính,
- + vận chuyển vật chất di truyền sang vi khuẩn cái.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

∞ **Các cấu trúc bên trong tế bào VK:**

∞ *Thể nhân (nucleoid)*

- Vật liệu di truyền dưới dạng chuỗi DNA, cuộn nhiều vòng bên trong TB, dài khoảng 1mm.

- **Cấu trúc DNA:**

  - + Vòng xoắn đôi gồm 2 chuỗi polynucleotide bổ túc cho nhau

  - + Trong mỗi chuỗi, các bases purine và pyrimidine xếp dọc theo một sườn tạo bởi deoxyribose + nhóm phosphate.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

☞ *Thể nhân (nucleoid) (tt)*

DNA VK mã hóa cho các chức năng thiết yếu của TB, để sản xuất protein.

Một số protein là enzym → hoạt động sống của TB

* Ngoài ra, VK có thêm phân tử DNA nhỏ hơn - là plasmid.

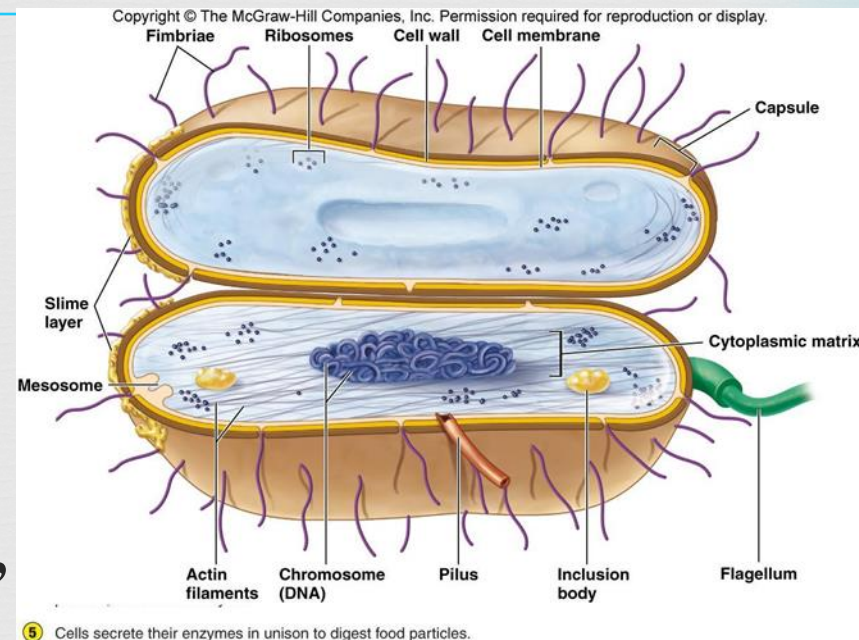
- điều khiển kiểu hình quan trọng của VK gây bệnh,**
- được truyền giữa các VK và tiếp hợp vào nhiễm sắc thể hoặc plasmid của VK nhận.**

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

☞ Tế bào chất (cytoplasm)

- dạng bán lỏng (gel),
- bên trong màng TB VK.
- 80% nước, chứa: protein, enzym, peptid, carbohydrat, lipid, acid amin, vitamin, RNA, ribosom, muối khoáng & các nguyên tố ≠

- ≠ eucaryote: (-) ty thể, lục thể, lưới nội bào, cq phân bào.
- là nơi thực hiện các phản ứng hóa học, đồng hóa, dị hóa

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

☞ *Tế bào chất (cytoplasm)*

* *Ribo thể* (ribosom) có nhiều trong bào tương VK.

- chứa cả RNA và protein, tham gia tổng hợp protein
- là hạt nhỏ (20nm), có hai tiểu đơn vị là 50S và 30S.

* *Ẩn thể* (inclusion): - dạng hạt hoặc túi,

- dự trữ năng lượng & chất dinh dưỡng trong TB.

* *Túi không bào (vacuole)*: có ở một số VK

là cấu trúc đặc biệt được màng bao quanh.

Cấu trúc tế bào vi khuẩn (tt)

☞ Tế bào chất (cytoplasm)

* *Nha bào* (spore hay endospore).

- nhiều VK tạo nha bào khi điều kiện sống không thuận lợi.

- nảy mầm → TB sinh dưỡng trong điều kiện sống thuận lợi.

- dạng oval hoặc tròn ở bên trong TB sinh dưỡng.

- cấu trúc: DNA và các thành phần ≠ của nguyên sinh chất, rất ít nước,

IV. Sự phát triển của vi khuẩn

- ❧ Đa số VK phát triển được trong môi trường nuôi cấy nhân tạo chứa tiền chất dinh dưỡng và vitamin
- ❧ Một số VK như *M. leprae* (gây bệnh phong) và *T. pallidum* (gây bệnh giang mai) không thể phát triển được từ môi trường nhân tạo trong phòng thí nghiệm (in-vitro),
- ❧ Các VK khác như *Chlamydia* spp. và *Rickettsia* spp.: chỉ có thể phát triển trong mô tế bào.

IV. Sự phát triển của VK (tt)

- ❧ Khi chất dinh dưỡng, t^0 & khí trường thích hợp:
TB VK $\uparrow$ kích thước $\rightarrow$ phân chia = sinh sản phân đôi
 $\rightarrow$ 2 TB mới giống nhau.
- ❧ Thời gian để VK $\uparrow$ 2 lần = thời gian thế hệ,
Thay đổi theo loài VK:
  - E. coli* $\approx$ 20 phút
  - M. tuberculosis* (vi khuẩn lao) $\approx$ 20 giờ.

IV. Sự phát triển của VK (tt)

Nhu cầu phát triển

☞ *Nguồn carbon & nitrogen* → phân VK thành 2 nhóm chính:

- (1) *VK tự dưỡng dùng carbon vô cơ từ carbon dioxide và nitrogen từ ammonia, nitrites và nitrates.*
→ ít vai trò gây bệnh.
- (2) *VK dị dưỡng cần hợp chất hữu cơ như một nguồn năng lượng carbon chủ yếu → gây bệnh chủ yếu.*

IV. Sự phát triển của VK (tt)

∞ Điều kiện khí trường

* CO_2 . VK cần CO_2 từ không khí hoặc nồng độ cao hơn để phát triển.

* O_2 . Xếp VK thành 4 nhóm dựa trên nhu cầu sử dụng O_2 :

(1) VK hiếu khí tuyệt đối (*obligate aerobes*)

(2) VK vi hiếu khí (*microaerophilic bacteria*)

(3) VK kỵ khí tuyệt đối (*obligate anaerobes*)

(4) VK kỵ khí tùy nghi (*facultative anaerobes*)

IV. Sự phát triển của VK (tt)

* **Nhiệt độ.** VK gây bệnh thường phát triển tốt nhất ở 37°C. Một số VK cần nhiệt độ cao hoặc thấp hơn.

* **pH.**

VK gây bệnh phát triển tốt nhất ở pH kiềm nhẹ (pH 7,2–7,6) tuy có một số ngoại lệ.

Vibrio cholerae, gây bệnh tả, phát triển tối ưu ở môi trường kiềm (pH 8,5) → cơ sở để nuôi cấy VK tả trong môi trường thích hợp (môi trường peptone kiềm).

IV. Sự phát triển của VK (tt)

☞ Sự phát triển của VK trong môi trường lỏng

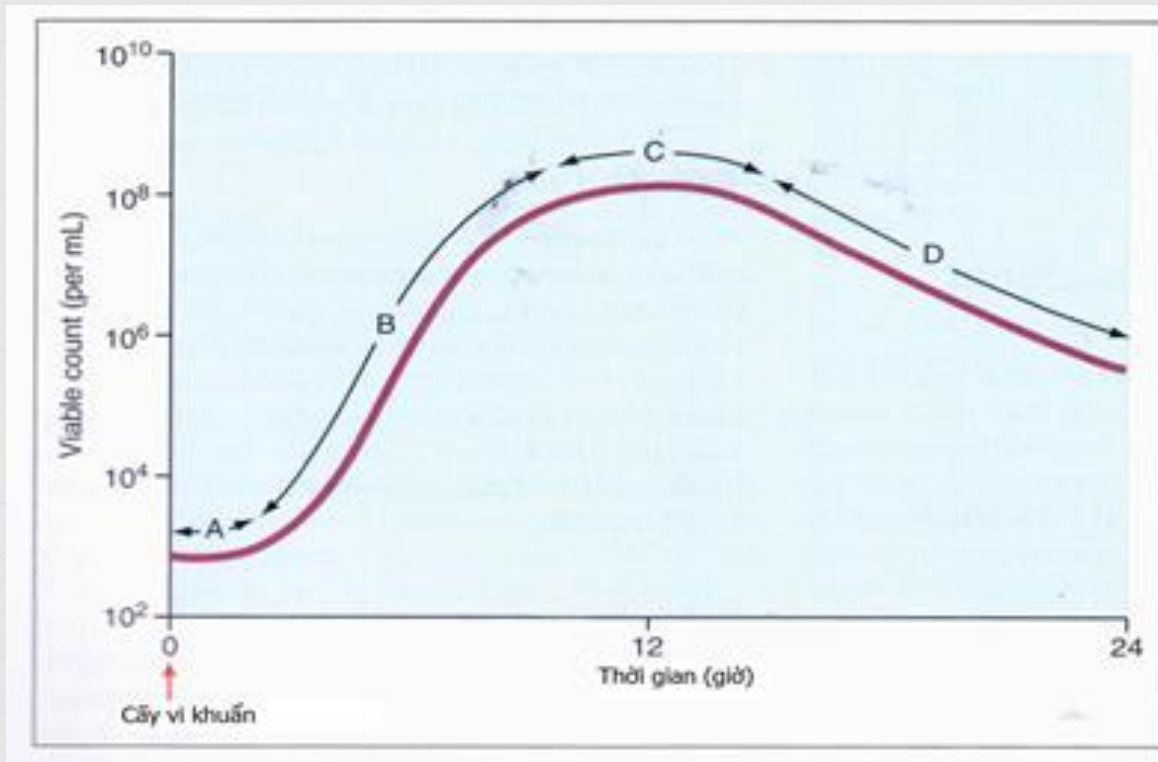
Cấy VK vào môi trường lỏng. Sự phát triển của VK được thể hiện qua đường biểu diễn với 4 giai đoạn liên tục, đó là:

- (A) Giai đoạn thích ứng (lag phase);**
- (B) Giai đoạn tăng theo hàm số mũ (log phase);**
- (C) Giai đoạn dừng tối đa (stationary phase);**
- (D) Giai đoạn suy tàn (decline).**

IV. Sự phát triển của VK (tt)

☞ *Sự phát triển của VK trong môi trường lỏng*

IV. Sự phát triển của VK (tt)

∞ Sự phát triển của VK trong môi trường đặc

∞ Sự phát triển của VK trong môi trường của phòng thí nghiệm (in vitro)

- *Môi trường dinh dưỡng (nutrient medium).*
- *Môi trường phong phú (enrichment medium).*
- *Môi trường chọn lọc (selective medium).*
- *Môi trường phân biệt (differential medium).*

→ Xét nghiệm vi sinh lâm sàng

V. Phân loại vi khuẩn

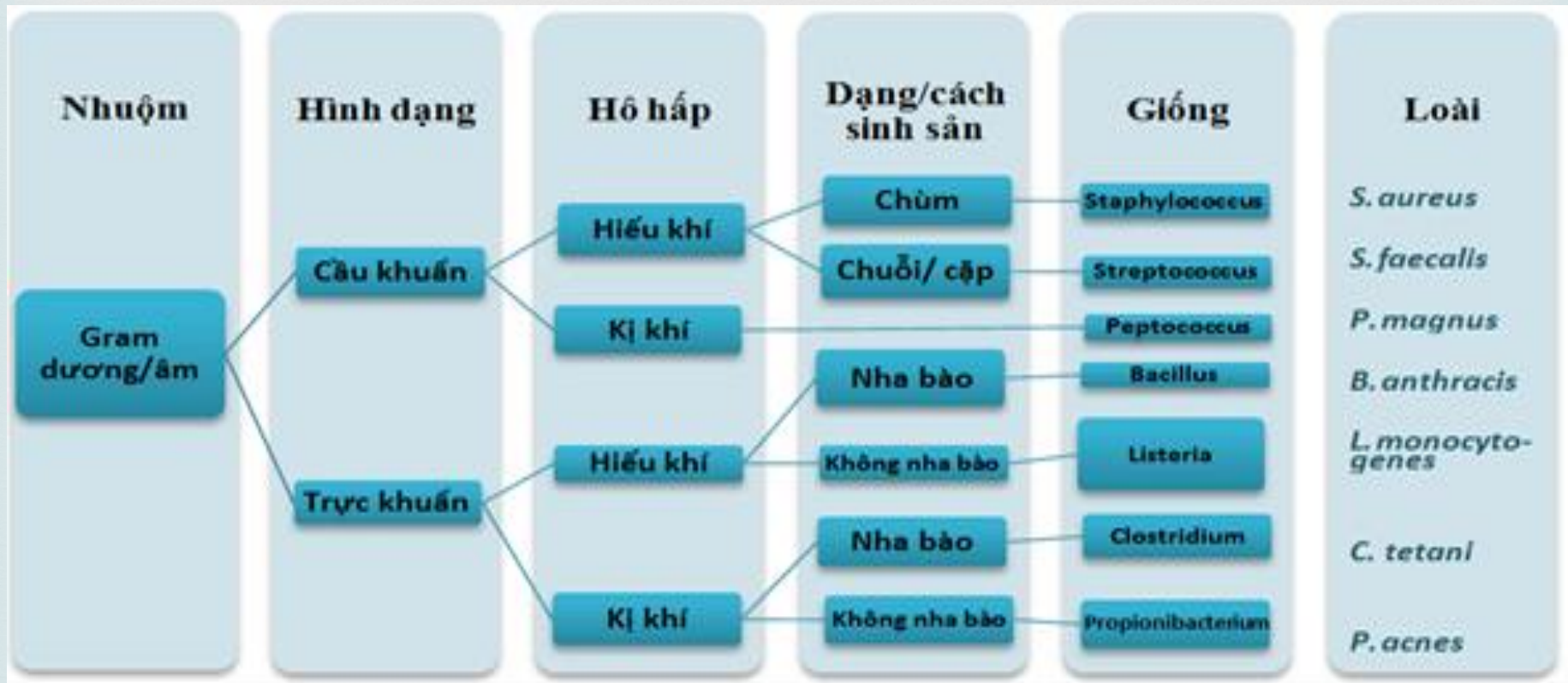
Danh pháp:

“Tên đôi”

- + Chữ đầu (viết hoa): chỉ giống (genus)
- + Chữ sau (không viết hoa): chỉ tên loài (species)

VD: *Escherichia coli, Staphylococcus aureus*

IV. Phân loại vi khuẩn (tt)

IV. Phân loại vi khuẩn (tt)

Năm nhóm VK gây bệnh chủ yếu:

- ❧ Cầu khuẩn, trực khuẩn Gram dương và các VK nhánh: nhiều loại VK gây bệnh.
- ❧ Cầu khuẩn, trực khuẩn Gram âm và các VK có hình dạng tương tự: nhiều loại VK gây bệnh.
- ❧ Xoắn khuẩn: *Borrelia*, *T. pallidum*, *Leptospira*.
- ❧ VK kháng acid: *M. tuberculosis*, *M. leprae*, *Mycobacterium* không điển hình.
- ❧ VK có vách tế bào khiếm khuyết: *Mycoplasma* (không có vách tế bào), VK dạng L, protoplasts.

